

PATRISZTIKUS KOMMENTÁR
A SZENTÍRÁSHOZ

ÚJSZÖVETSÉG

I

MÁTÉ EVANGÉLIUMA 1–13

A KÖTET SZERKESZTŐJE
MANLIO SIMONETTI

SOROZATSZERKESZTŐ
THOMAS C. ODEN

A KÖTET MAGYAR NYELVŰ VÁLTOZATÁT SZERKESZTETTE
KISDI KLÁRA

A SOROZAT MAGYAR NYELVŰ KIADÁSÁNAK FŐSZERKESZTŐJE
TAKÁCS LÁSZLÓ

A SOROZAT ROMÁN ÉS MAGYAR NYELVŰ KIADÁSÁNAK PROJEKTFELELŐSE
GEORGE CLAUDIU TUȚU

A PATRISZTIKUS SZÖVEGEKET EREDETI NYELVRŐL MAGYARRA FORDÍTOTTA:
BOROS ISTVÁN, HAMVAS ENDRE ÁDÁM, HANULA GERGELY,
KISDI KLÁRA, PECSUK OTTÓ, TAKÁCS LÁSZLÓ

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ A MAGYAR KIADÁSHOZ +++++v

BEVEZETÉS MÁTÉ EVANGÉLIUMÁHOZ (*Manlio Simonetti*) +++++vii

A MAGYAR FORDÍTÁSRÓL +++++xxv

MÁTÉ EVANGÉLIUMA 1–13 +++++1

APPENDIX +++++325

SZERZŐK ÉS ANONIM MŰVEK IDŐRENDBEN +++++329

SZERZŐK +++++331

AZ IDÉZETT SZERZŐK ÉS MŰVEK MUTATÓJA +++++341

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ +++++343

A SZENTÍRÁSI HELYEK JEGYZÉKE +++++349

ELŐSZÓ A MAGYAR KIADÁSHOZ

A nagyszabású *Ancient Christian Commentary on Scripture* sorozat először az Egyesült Államokban megjelent huszonkilenc kötetét mára több világnyelvre is lefordították. Az egyedülálló vállalkozás célja, amint azt az angol nyelvű kiadáshoz írt bevezető is hangsúlyozza, hogy segítséget és betekintést nyújtson a lelkipásztoroknak és a híveknek a Szentírás-értelmezés ókori gyakorlatába és történetébe. 2022 kora tavaszán kereste meg Claudiu Tuțu atya, az erdélyi román görögkatolikus egyházmegye lelkésze a Magyar Patrisztikai Társaság elnökségét, hogy működjék közre abban a projektben, amelynek célja, hogy – egymás munkájára figyelve és egymást segítve – magyar és román nyelvre lefordítsuk és az Amerikai Katolikus Püspöki Konferencia anyagi támogatásával kiadjuk az ACCS köteteit. A munkának hosszú előkészítés után 2023-ban kezdtünk neki. Az első kötet, a Teremtés könyve első 11 fejezetének kommentárja 2024-ben jelent meg, most pedig örömmel nyújtjuk át a második kötetet, Máté evangéliumának első 13 fejezetét. Reményeink szerint az első részhez hasonlóan ez is kedvező fogadtatásra talál a magyar olvasóközönség körében, és hasznos segédeszköze lesz az ókori exegetikai hagyomány megismerésének és az abban való elmélyedésnek.

Külön ki kell fejeznünk köszönetünket azért a nagylelkű támogatásért, amelyet munkánk során kaptunk, hiszen jelen fordítási projekt nem valósulhatott volna meg az Amerikai Katolikus Püspöki Konferencia támogatása nélkül.

Boros István, Hamvas Endre Ádám, Hanula Gergely,
Kisdi Klára, Pecsuk Ottó, Takács László

BEVEZETÉS MÁTÉ EVANGÉLIUMÁHOZ

Az Újszövetség kánonjában szereplő négy evangélium közül Máté és János evangéliumait olvasták a legszélesebb körben, és ezért a patrisztikus korban ezt a két evangéliumot kommentálták a leggyakrabban. Máté evangéliumának használata azonban jóval korábbra vezethető vissza, mint Jánosé. Következésképpen nem túlzás azt állítani, hogy az első század vége és a második század vége között élt hívek Máté evangéliuma alapján ismerték meg Jézus Krisztus szavait és tetteit.

Az 1. század vége felé íródott *Didakhé*¹ Máté evangéliumának közvetlen ismeretét tükrözi, a csak néhány évvel később született *Barnabás-levél* pedig már isteni ihletésű írásként idézi: „Vigyázzunk, nehogy az történjék velünk, amit az Írás mond: »Mert sokan vannak a meghívottak, de kevesen a választottak«” (Barnabás 4,14 [Mt 22,14]).² Máté evangéliumának első kifejezett említése a 2. század harmadik évtizedéből való, és pedig Papiasztól, a frígiai Hierapolisz püspökétől: „Máté héber nyelven³ írta le Jézus mondásait, és mindenki képességei szerint fordította le azokat” (Euszebiosz *Egyháztörténete*, 3,39,16).⁴ Használata az idő elteltével egyre gyakoribbá vált, ami a Jézus szavai és tettei iránti fokozott érdeklődést mutatja, különös tekintettel a *Hegyi beszédre*. A szöveg egyszerű ismételtetése mellett aztán szó szerinti idézetek is előfordulnak, különösen Jusztinosz idézi gyakran, a 2. század közepe felé. Jusztinosznak köszönhetjük az eucharisztikus ünnepség legkorábbi megörökítését, amelyet római tartózkodása alatt írt le (*Első apológia*, 67), és biztosak lehetünk benne, hogy az apostolokról szóló megemlékezések között, amelyeket az ünnepségen felolvastak, Máté evangéliuma is szerepelt. Néhány évtizeddel később, 190 körül állították össze az Újszövetség katolikus kánonját, és Máté evangéliuma, amely ekkor már nemcsak a katolikusok, hanem az eretnekek (gnosztikusok) körében is általános használatban volt, az első helyre került. Ezt követi a másik három evangélium.

Iréneusz az első keresztény szerző, aki bizonyosságot tesz az újszövetségi kánon létrejöttéről, és ennek megfelelően Máté evangéliumát a többi könyvvel együtt következetesen az Ószövetséggel azonos szintű, ihletett írásként említi. A későbbi szerzők (Hippolitosz, Tertullianus, Cyprianus, Novatianus és mások) hasonlóan cselekszenek. Ezek a szerzők rendszeresen használják az Ó- és az Újszövetséget is függetlenül attól, hogy az eretne-

¹ Lásd ÓKÍ 1, 91–104.

² ÓKÍ 1, 242. (Ványó László fordítása)

³ Euszebiosz szövege úgy is érthető, hogy „a héber gondolkodásmódnak megfelelően”. Lásd az ÓKÍ 3, 208. oldalán a 262. jegyzetet.

⁴ ÓKÍ 3, 208. (Baán István fordítása)

kekkel folytatnak-e éppen polémia, vagy a közösségnek szóló aszketikus, etikai és fegyelmi jellegű tanításokat és intéseket fogalmaznak-e meg. Az efféle használat természetesen magába foglalja a szentírási szakaszok értelmezését is, hogy azok illeszkedjenek a szerző érveléséhez. Az említett szerzők többsége esetében azonban inkább implicit értelmezésről van szó, amelyet sohasem öncélúan kínálnak fel, és amelyet nem is kizárólag és kifejezetten exegetikai célok ihlettek, hanem inkább az éppen tárgyalt témával kapcsolatban született, úgyhogy az ilyen típusú műveket még nem tekinthetjük kifejezetten exegetikai irodalomnak. A 160-as évekre azonban a valentiniánus gnosztikus Hérakleón már szisztematikus kommentárt írt János evangéliumához. Ezt az újítást azután Hippolitosz vezette be a század vége felé a katolikusok körében, amikor olyan szövegeket idézett, amelyek a kommentált szentírási szöveg értelmezését szolgálták, bár nagyrészt ószövetségi szövegekről volt szó.

A Máté evangéliumához írt első szisztematikus kommentár a 240-es években született meg, a már érett Órigenész tollából. Mivel az exegetikai irodalom nyugaton jóval később fejlődött ki, mint keleten, több mint egy évszázadot kell várnunk az első latin nyelvű Máté-kommentárra, ami Poitiers-i Hilariusé volt. Ezeknek az úttörő műveknek a megjelenését követően Máté evangéliuma már a leggyakrabban kommentált szövegek közé tartozott, még akkor is, ha e kommentárok nagy része – különösen görög nyelven – csak töredékesen maradt ránk. (Az ebben a gyűjteményben felhasznált szövegek konkrét vizsgálatára a bevezető második részében kerül majd sor.) A következőkben áttekintjük a Máté evangéliumáról szóló exegetikai irodalom jellegzetes vonásait, figyelembe véve mind az egyes írások külső formáját, mind a különböző szerzők által alkalmazott értelmezési módszereket.

A Máté evangéliumát értelmező és magyarázó szövegek kommentárok és homíliák formájában jutottak el hozzánk. „Exegetikai kommentár” alatt a Szentírás valamely könyve egészének vagy egy részének szisztematikus és folyamatos magyarázatát és értelmezését értjük. Ezen a csoporton belül a kommentárok különböző eredetűek lehetnek. Egyes magyarázatok kizárólag azzal a céllal készültek, hogy leírják és odaadják őket olvasásra. Mások átdolgozott homíliák homogén sorozatát alkották, amelyeket egy folyamatos értekezés részeként tettek közzé, hogy áthidalják velük az egyik homíliától a másikig tartó átmenet közti hasadékokat. Léteztek azután olyan kommentárok, amelyek az iskolában tanított magyarázatokból származtak: ezeket többé-kevésbé lerövidítették és át is dolgozták közreadás előtt. A Máté evangéliumához írt kommentárok közül Órigenész kommentárja az utóbbi kategóriába, Hilariusé és Jeromosé pedig az elsőbe tartozik, míg a második típusra – az Ambrus által kedvelt exegetikai formára – nincsenek példák. A keresztény bibliakommentárok irodalmi formája a pogány iskolai kommentárok mintájára készült, amelyekben vagy a grammatikai, vagy a filozófiai magyarázatok voltak túlsúlyban, attól függően, hogy az értelmezett szövegek irodalmi vagy filozófiai jellegűek voltak. Azok a kommentárok, amelyek mintáit a grammatikai, a retorikai vagy a történeti-mitológiai magyarázatok jelentették, meglehetősen tömörök voltak, míg a filozófiai kommentárok mintáját követők esetében bővebb volt a terjedelem és szabadabb az értelmezés.

Ezeknek az exegetikai kommentároknak egyszerű és világos volt a felépítésük. A szerzők a kommentár tárgyát képező szöveget olyan szakaszokra bontották, amelyek

hossza a rendkívül rövidtől a több sorosig terjed. Minden egyes szövegrészletet magyarázat követ. Ezeknek a magyarázatoknak a célja a szövegrészlet általános értelmének és főbb részleteinek vagy azok többségének bemutatása. Ez a szerkezeti egyszerűség maximális szabadságot tesz lehetővé a terjedelmet illetően: Órigenész huszonöt könyvből álló kommentárjáról Hilarius egyetlen könyvben összefoglalt értelmezéséig.

A kommentárok másik formája az úgynevezett katéna, amely a 6. századtól kezdve görög nyelvterületen terjedt el széles körben. Ezek a Szentíráskommentárok korábbi exegetikai művek szakaszaiból álltak össze, és úgy rendezték el őket, hogy a vizsgált szöveg minden egyes szakaszára többféle értelmezést adjanak, megnevezve mindegyik magyarázat szerzőjét. Mivel a görög exegetikai irodalom nagy része elveszett, sok kommentárról, még az elsőrangú exegeták kommentárjairól is csak a katénagyűjtemények révén tudunk. Máté evangéliumának tekintetében ez Laodikeiai Apollinariszra, Hérakleiai Theodóroszra, Mopszvesztiai Theodóroszra és Alexandriai Kürilloszra igaz.

Rátérve a homília formájában megfogalmazott magyarázatokra, először is különbséget kell tennünk a homíliaszorozat és az önálló homília között. Az előbbi homíliák szerkesztését jelenti, amelyek rövid időn belül hangoztak el, és úgy fogalmazták meg őket, hogy szisztematikusan értelmezzék a Szentírás valamely teljes könyvét vagy annak nagy részét. Az ilyen jellegű gyűjtemények tartalmilag nem különböznek a homíliák szerves sorozatából összeálló kommentároktól. A különbség abban ragadható meg, hogy a homíliagyűjteményben a magyarázat kevésbé alapos újbóli feldolgozása történik, mint az ilyen típusú kommentároknál. Ennek révén a homíliák megőrzik különálló beszéd jellegüket, az értelmezett szöveg folytonossága választja csak el őket egymástól – még ha következtetéseikben szorosan összekapcsolódnak is. Máté evangéliuma esetében a homíliaszorozat legjellemzőbb példája Aranyaszájú János kilencven homíliája. Ez a kilencven szentbeszéd az evangélium teljes szövegét felöleli. A latinajkú világból pedig Aquileiai Chromatius kommentárjáról (*tractatus*) kell megemlékeznünk. Ezen átfogó homíliaszorozatok mellett számos önálló, elsősorban a vasárnapi prédikációk körébe tartozó homíliát találunk a legkülönbözőbb szerzőktől: Ágostontól Antiochiai Severusig, Emeszai Euszebiosztól Nagy Gergely pápáig. Míg a kommentárnak rendszerint kifejezetten didaktikai célja van, a homíliához hozzáadódik egy parainetikus vagy erkölcsi tanulságot megfogalmazó célzat, amely akár dominánssá is válhat (ahogy ez Aranyaszájú Jánosnál gyakran előfordul). A biblikus témájú patrisztikus homília azonban eme összetettebb jellege ellenére sem veszíti el azt a kifejezett exegetikai dimenzióját, amely a szöveg értelmezésére irányul.

Ebben az értelemben Órigenész újtó volt. Miután meglehetősen idős korában kezdett prédikálni, homíliáiba beépítette a kommentár exegetikai jellegzetességeit, mindenekelőtt azért, hogy a hallgatóságnak magyarázandó bibliai szövegeket is szakaszokra osztotta, hogy az így kapott magyarázat folyamatos és teljes legyen. A bibliai szöveg megvilágításának ezen módszere széles körben elterjedt. Még akkor is, amikor későbbi korszakában az Órigenésznél első helyen álló didaktikusság a parainézissel egészült ki, az akkoriban fennálló gyakorlat révén, miszerint az olvasott bibliai szöveget szakaszokra bontotta és utólag megfelelő magyarázatot fűzött hozzá, megmaradt a homília exegetikus tömörsége. Ezáltal elejét vették annak, hogy a liturgikus összejövetelek során az olvasmányok ürréget szolgáltathassanak az általános, csak az érzelmekre irányuló magyarázatokhoz.

A bibliai szöveg szakaszonkénti magyarázatának célja az volt, hogy az olvasók és hallgatók előtt feltárja a szöveg jelentését. Ezek a magyarázatok széles spektrumon mozogtak, az értelmező képességeitől és attól a szellemi környezettől függően, amely befolyásolta őt. Természetesen elismerjük a patrisztikus kori bibliai exegézis történetének összetettségét, de általánosságban a szó szerinti és az allegorikus értelmezést különböztethetjük meg. A szó szerinti értelmezés a szöveg közvetlen magyarázatára törekedett, hogy kihámozza belőle azt a jelentést, amelyet ma „történetinek” nevezünk. Ez a fajta értelmezés azonban, eltekintve az általa nyújtott nélkülözhetetlen történeti, földrajzi és általános művelődés-történeti jellegű ismeretektől, finomságát és mélységét tekintve különböző szinteken mozog, vagyis az ilyen magyarázat eltérő módokon és egymástól elütő eredménnyel volt elvégezhető (erről az érdeklődő olvasó csak a szövegek tanulmányozása révén tájékozódhat). Mindezt figyelembe véve itt most csupán arra szorítkozunk, hogy röviden áttekintsünk bizonyos általános nehézségeket és irányzatokat Máté evangéliumának értelmezésével kapcsolatban.

A Szentírás Szentírással való értelmezésének hagyományos módszere, a Homéroszt Homérosszal értelmező grammatikusi gyakorlat átültetése az evangéliumi exegézisbe mindenekelőtt abból állt, hogy a közvetlenül értelmezett evangélium egy adott szakaszát összekapcsolta a többi evangélium párhuzamos szakaszaival. Ez két célból történt. A szerző először is magyarázatot keresett azokra az evangéliumok közötti eltérésekre, amelyek ugyanazon epizódok elbeszélésekor figyelhetők meg, amennyiben az ilyen részleteket betű szerint értelmezik (pl. a húsvét után történtek). Másodszor pedig törekedett rá, hogy az egyik evangéliumban megörökített részletet arra használja fel, hogy alaposabban tisztázza valamely másik evangélium értelmét, amelyben ez a részlet nem szerepel. Alexandriai Kírilloz például megjegyzi, hogy az utolsó vacsora során Jézus Júdás távozását követően szentelte meg a kenyeret és a bort (290. töredék). Ez a részlet nem szerepel Máténál, Kírilloz azonban olvasta Jánosnál, ezért átemelte, hogy megvilágítsa Máté szövegét. Máté evangéliuma szisztematikusan igyekszik felhívni a figyelmet arra, hogy az Ószövetség jövődölései miként valósultak meg Jézus cselekedeteiben. Ezt a tendenciát az exegéták az Ószövetség más szövegeire való hivatkozások kiterjesztésével hangsúlyozták, hogy az ószövetségi korban már működő és az egész emberiség megváltására irányuló isteni üdvrend Krisztus általi beteljesedését hangsúlyozzák. Minden exegéta annak bemutatását tűzte ki céljául, hogy Krisztus minden tette és szava beleillik az Isten tervébe, vagyis ez a terv kizárja az előre nem látható eseményeket és rögtönzéseket, akár a Jézus és a nép közötti kapcsolatról, akár a zsidó tekintélyekkel való konfliktusról van szó, méghozzá olyan egymásutánban, amely fokozatosan halad a végkifejlet felé, amely nyilvános tevékenységének kezdetétől fogva a célja volt. Ismét hangsúlyozni kell, hogy a 4. századtól kezdve a Szentháromság és a Krisztus emberi és isteni természete körül kialakult vita folytatása minden exegéta figyelmét arra hívta fel, hogy az evangéliumi szöveg értelmezésekor célszerű hangsúlyozni az Isten, Krisztus és a Szentháromság kérdésére vonatkozó hitvallásuk szakkifejezéseit. Ebben az értelemben Aranyszájú János, de Hilarius, Jeromos és Chromatius is gondosan ügyel Krisztus tökéletes istenségének és az Atyával való egyenlőségének hangsúlyozására, miközben egyesek szóváteszik Kírilloz igyekezetét, ahogyan bizonygatja az isteni és az emberi természet egyidejű jelenlétét a megtestesült Krisztusban.

Azonnal észrevehetjük, hogy a Máté evangéliumát elemző exegetáink gyakran használják az allegorikus értelmezést. A korunkban uralkodó történeti értelmezés miatt a modern olvasó már nem ismeri az exegézisnek ezt a módszerét, és zavarba jöhet gyakori alkalmazásától. Ezért hasznos, ha e téma tárgyalását néhány általános megállapítással vezetjük be. Először is rá kell mutatnunk arra a kényszerre, amelyet már a keresztények első nemzedéke is érzett, vagyis, hogy az ószövetségi jóvendölésekre alapozva bizonyítsák Krisztus Messiás-voltát a zsidók ellenében is. Ebben a polemikus légkörben fogalmazza meg Pál apostol azt a gondolatát, hogy Krisztus a kulcs, amely kinyitja előttünk az Ószövetség szellemi értelmezésének ajtaját, amelyet a zsidók csak szó szerint értettek. Egy ilyen magyarázat máris magában foglalja az allegorikus értelmezés gyakorlatát, amelyre a Gal 4,24-ben láthatunk példát. Krisztust keressük az Ószövetségben, és ahol a szó szerinti értelmezés nem elegendő, ott allegorikus értelmezést alkalmazunk. Ily módon egy történelmi esemény, miközben a szó szerinti szinten is megőrzi érvényességét, magasabb (azaz szellemi) szinten, jelképesen és prófétai módon Krisztust és az egyházat jelképezi: Izmael és Izsák történelmi valóságuk mellett szimbolikusan előre jelképezik a zsidókat és a keresztényeket. Ezt az értelmezést nevezik a modern tudósok tipológiai értelmezésnek (az elnevezés a *typosz* kifejezésből ered, vö. 1Kor 10,6),⁵ amely szerint az ószövetségi események és alakok előre jelzik az újszövetségi személyeket és eseményeket.

Az Ószövetségnek ez a fajta keresztény értelmezése fokozatosan terjedt el, és a gnosztikusok és a markioniták elleni polémiában (2. század) érte el a csúcspontját. A fenti csoportokban uralkodó radikális dualizmus arra készítette követőiket, hogy megkülönböztessék a Jézus által kinyilatkoztatott legfőbb Istent attól a kisebb istentől, aki az alacsonyabb rendűnek tekintett világ teremtetője, és ezáltal tagadják az Ószövetségben foglalt valódi és megbízható kinyilatkoztatást. Ezt a megközelítést és értelmezést az ószövetségi könyvek iránti széleskörű érdektelenség, sőt ellenszenv táplálta, hiszen az Ószövetség könyvei héber eredetük miatt idegenek voltak a pogányság soraiból egyre nagyobb számban érkező keresztények számára. Az ószövetségi kinyilatkoztatásról alkotott kedvezőtlen vélemény semlegesítésének leghatékonyabb eszközéül annak megerősítése és bizonyítása szolgált, hogy e kinyilatkoztatás elsődleges célja Krisztus földi eljövetelének jelképeken és jóvendöléseken keresztül történő előrejelzése volt. Ez a szükségszerűség hozta magával az ókori írások allegorikus értelmezésének egyre nagyobb mértékű használatát (Irénéusz, Hippolytosz, Tertullianus).

Az értelmezésnek (*ratio*) ezt a hermeneutikai módszerét elsőként Alexandria környezetében használták és szabályrendszerét is itt dolgozták ki, ahol a zsidó és hellenisztikus gyökerű kultúra már korábban is megkísérelte kölcsönösen összeegyeztetni egymással a görög filozófiát és az Ószövetséget, főként a késői Philón erősen allegorikus Ószövetség-értelmezése révén. A 2. század vége és a 3. század közepe között Alexandriai Kelemen ültette át először a philóni exegézis hagyományát a keresztény szövegértelmezésbe, a hagyományos tipológia mellé állítva azt. Ezután jött Órigenész, aki a platonikus filozófia alapjain állva egységesítette és koherens keretbe helyezte az Ószövetség értelmezésének különféle módszereit. Ezen felfogás szerint a valóság két szintjének, az érzékelhetőnek (*szenzibilis*) és a felfoghatónak (*intelligibilis*) az exegetikai mezőben való megkülönbözt-

⁵ „Ez pedig számunkra előképként történt...”

teretése a szent szöveg értelmezési szintjei közötti megkülönböztetést foglal magában, ahol az alacsonyabb szint csupán a konkrét (azaz a szó szerinti) jelentést szemlélteti, az egyszerűbb hívők érdekében. A magasabb szint célja az, hogy megvilágítsa – általában allegorikus értelmezési módszerrel – a szavak „fátyla” alatt rejtőző szellemi (*spirituális*, azaz keresztény) jelentést, a tehetségesebb és odaadóbb hívek javára. Az a Philóntól örökölt meggyőződés, hogy a szent szöveg elfordítja magától a pusztán kíváncsi vagy akár rosszindulatú olvasót, és a jelképek és rejtett kifejezőmódok használata révén nehezen hozzáférhetővé teszi mélyebb értelmét, hamarosan az Újszövetség értelmezése esetében is az allegorikus interpretáció módszerének alkalmazásához vezetett. Ez az értelmezési módszer nagy sikerrel terjedt el Keleten, majd később Nyugaton is. Mindamelllett a 4. század közepétől kezdve Antiochia környezetében a módszerrel szemben megjelent egy olyan irányzat is (Tarzoszi Diodórosz, Mopszvesztiai Theodórosz), amely a szent szövegek szó szerinti olvasatát részesítette előnyben egyes allegorikus értelmezések nyilvánvaló túlzásaival szemben. Az általános gyakorlat azonban az allegorikus módszer alkalmazása mellett szólt, különösen az igehirdetés és a lelkipásztori feladatok esetében. Ágoston azt is megjegyezte, hogy az olvasók és a hallgatók hajlamosabbak lesznek értékelni egy elképzelést, ha azt burkoltan, az allegórián keresztül fejtjük ki, mintha közvetlenül, tehát nem allegorikus módon.

E történeti háttér rövid ismertetése után térjünk rá Máté evangéliumának allegorikus értelmezésére. Korábban megfigyelhettük az értelmező jelentős szabadságát az általa magyarázott szöveggel szemben. Ez még inkább igaz az allegorikus jellegű értelmezésre, különösen az isteni ige kimeríthetetlen gazdagságára vonatkozó általános meggyőződés (*sensus spiritualis multiplex est*) fényében. Ez azt jelenti, hogy ugyanannak a szöveghelynek többféle spirituális jelentés tulajdonítható, amelyek nem zárják ki egymást, hanem egymásra épülnek. Tekintettel erre a szabadságra és változatosságra, megjegyzéseink csak a legáltalánosabb tendenciákra korlátozódnak.

Az evangéliumi szöveg szavai mögött rejlő jelentés keresése közben több irányba is el lehet indulni. Vertikális irányban Jézus cselekedetei anyagi valóságukon túlmenően szellemi jelentőséget is kapnak: az elvégzett gyógyítások mindenekelőtt a bűntől való megszabadulást jelentik. Horizontális irányban az ószövetségi szövegekhez való visszamenőleges kapcsolódás lehetővé tette a szerzők számára, hogy a keresztény üzenet újszerűségét hangsúlyozzák a héber hagyományhoz képest, míg Jézus szavainak a modern időkre való alkalmazása az egyház mindennapi életébe helyezte át a tanítást. Az exegéták által használt, igen változatos értelmezési módszerek közül négy olyanra szorítkozom, amelyek széles körben elterjedtek, és ennek következtében számos alkalommal előfordulnak gyűjteményünk szövegeiben.

Az első az *etimológiai allegória*, amely azon a meggyőződésen alapul, hogy a név valamilyen módon kifejezi a megjelölt tárgy természetét, és abban áll, hogy a héber név etimológiájából – legyen az személy- vagy helynév – allegorikus jelentést próbálunk találni. A második a *számszimbolika*, amely azon az ókori világban általánosan elterjedt hiedelemen alapul, miszerint a számok, mindenekelőtt bizonyos különleges számok (öt, hét, tíz, negyven stb.) mélyebb, szimbolikus jelentéssel bírnak. A harmadik a szó szerinti értelemben vett hiba, a *defectus litterae*, amely úgy működik, hogy ha a szövegben bármilyen ellent-

mondást vagy valószínűtlenséget észlelünk, az allegorikus értelmezésen keresztül egyenesen a kérdéses szakasz valódi jelentésének kutatására térünk át. A negyedik interpretációs módszer a Szentírásnak a Szentírással való értelmezése. Fontos megjegyezni, hogy ezt az eljárást, amelyet a szó szerinti értelmezéssel kapcsolatban már említettünk, leggyakrabban úgy alkalmazták az allegorikus jelentés megtalálásához, hogy a vizsgált szövegrésszel egy vagy több, azzal szó szerint vagy fogalmilag rokon szöveget állítottak szembe.

A Máté evangéliumához írt legfőbb értelmező írások és kommentárok

Miután általánosságban felvázoltuk Máté evangéliuma értelmezésének jellemzőit a patrisztikus korban, most ugyanilyen általánosságban és a felvázolt hármas rendszerben maradva megvizsgáljuk azokat a fő műveket, amelyekből ez a gyűjtemény összeállt.

Kommentárok. Korábban utaltunk arra, mennyire fontos Órigenész Máté evangéliumához írt kommentárja az evangélium exegézistörténetének a szempontjából. Ez Órigenész egyik legkésőbbi (245 körül írt) műve, és tudomásunk szerint nemcsak az első rendszeres Máté-kommentár, amelyet valaha írtak, hanem egyben a leghosszabb is, nem kevesebb mint huszonöt kötetből áll. Az eredeti műnek csak a 10. kötettől a 17. kötetig terjedő részei maradtak ránk. Ezek a kötetek a Mt 13,36-tól a Mt 22,33-ig terjedő szövegrész értelmezését és kommentárját tartalmazzák. A 12. könyv 9. fejezetétől kezdve a görög eredetit egy ősi latin változat kíséri. Ez a latin fordítás feltehetően az 5. század elejéről származik, és összességében elmondható róla, hogy alapvetően szó szerinti fordítás, amely a görög szöveg egyes részeit olykor elhagyja, máskor pedig kiegészíti. Máté evangéliumának a 22,34-től a 27. fejezet végéig terjedő részéhez fennmaradt továbbá egy latin nyelvű összefoglaló magyarázat is. Ezt általában *Commentaria*-sorozatnak nevezik. Szintén nagyon korai, és a 18. fejezettől kezdődően tömör összefoglalást nyújt az elveszett könyvek tartalmáról. A katéna összeállítói jelentős mértékben felhasználták Órigenész Máté-kommentárját: E. Klostermann kiadása nem kevesebb, mint 571 különböző hosszúságú töredéket tartalmaz belőle, amelyek bár alig vagy egyáltalán nem nyújtanak új információt azokkal a szövegrészekkel kapcsolatban, amelyek esetében birtokában vagyunk az eredeti szövegnek és a latin nyelvű összefoglalásnak is, mégis tartalmazznak hasznos adatokat arról, hogyan értelmezte Órigenész a Mt 1,1–13,35-öt és Mt 28-at.

Mint Órigenész összes többi kommentárja, a Máté evangéliumához írt kommentár is az oktatási gyakorlatból származik, így pontos lenyomatát őrzi annak, miként valósult meg ez a tanítás. Először is föl kell hívnunk a figyelmet a magyarázat terjedelmes, mondhatni szószátyár voltára. Ez nemcsak abból a gondosságból fakad, amelynek köszönhetően az evangélium valamennyi apró részletét igyekeztek megvilágítani a tanulók számára, hanem talán még inkább abból a jellegzetes értelmezési módból, ahogy a magyarázatot kidolgozták. Órigenész magyarázatait a pogány filozófiai iskolákban általában használt módszerre alapozta, amely lényegében a kérdések és feleletek, *quaestiones et responsiones* módszerén alapult. E megközelítés szerint a szöveget először szó szerint értelmezik, annak nyilvánvaló és világos értelme szerint. Ezután Órigenész megfogalmazza a kérdést. Ez a kérdés olykor a vizsgált szöveg valamely részletéből indul ki, de gyakoribb, hogy az értelmezett szövegnek a tárgyalt evangélium valamely szöveghelyével vagy a Szentírás va-